

ВЕРСКА ПОЛИТИКА КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ И ЊЕГОВИ ОФИЦИЈЕЛНИ ПОРТРЕТИ НА НОВЦУ

Иако је о Константиновој верској политици за последња два века написано више стотина радова или читава једна библиотека,¹ и данас је остала недоумица да ли је овај цар, који је 313. године хришћанима омогућио да слободно исповедају своју веру, и сам био одан хришћанству или је поменути акт донео из прагматичних разлога. Не улазећи на овом месту у сложена питања интерпретације појединих Константинових поступака, покушаћемо да на основу представа на новцу овог цара, дакле документа официјелне политике, сагледамо особине Константинових верских уверења и њихову еволуцију током његове владавине. Рад на овој теми базиран је на две премисе:

А. Промене у верској политици Римског царства после Миланског едикта из фебруара 313. године не би биле могуће да већ од краја III века, поготово од времена цара Аурелијана, није постојало извесно идеолошко сугласје између пагана и хришћана, манифестовано у соларном монотеизму.

В. На верску оријентацију Константина Великог, упркос његовом прагматичном приступу политици, битно су утицала два његова мистична доживљаја, односно две визије које је имао на почетку свог владања. Први доживљај десио се око 310. године, када је у месту Grand у Галији посетио Аполоново светилиште, где је имао визију да му се јавио Аполон Грански (Apollo Grannus), обећавајући му своју потпору и помоћ.² Ово божанство, поштовано у многим деловима Царства, може се изједначити како са Митром, тако и са Солом.³ После доживљаја у Аполоновом светилишту, Константин је оберучке прихватио тековине соларног монотеизма, који му је обезбеђивао атрибуте бога и владара који је бога представљао на земљи. Други догађај који ће обележити Константинову верску политику збио се уочи битке између његове и Макснцијеве војске код Милвијског моста на

---

¹ За различите приступе тумачења Константиновог односа према хришћанству, в : Alföldi 1948 и Pigagnol 1932. За нову литературу о овом проблему, в : Cammeron/Hall 1999 (са цитираном библиографијом).

² Pan. Lat. VI (7), 21. 3-7.

³ Henig 2006, 85.

Сл. 1 - Константин и Сол као његов заштитник, AV мултипла, Ticinum, 313. година
 Fig. 1 – Constantine and Sol as his protector, AV multipla, Ticinum 313.

реци Тибар у Риму, 28. октобра 312. године, када му се на небу указао светлосни знак крста и речи “In hoc signo vinces”. Одмах је наредио да се знак који је видео, Христов монограм или христограм, састављен од крста и почетник слова *chī-rhō* Христовог имена, златом и драгуљима извезе на војничкој застави и такав *labarum* је постао инсигнија његове војске, а сам Константин је касније исти знак носио урезан на шлему.⁴ Победа над супарником учврстила га је у идеји да је, уз спасоносни знак, примио помоћ од Бога.⁵

Базирање Константинове будуће верске оријентације на ова два, на први поглед међусобно супростављена мистична доживљаја, може да изгледа нелогично. Међутим, у колективној свести становника Римског царства већ од друге половине III века била је готово општеприхваћена идеја да узвишена бића попут богова исијавају сунчану светлост. Врховно божанство у форми Непобедивог сунца, *Sol invictus*, замишљано је и приказивано са круном у облику сунчаних зрака на глави. Сунчева светлост којом зрачи божанство представљана је и у облику ореола-нимба. На мозаику из III века, нађеном испод гроба св. Петра у Риму, Сол је приказан на квадриги, главе окружене нимбом, од кога полази круна чији зраци су постављени тако да потсећају на приказ христограма.⁶ У таквој верској клими Константину је било лако да подржава и подстиче идеју о изједначавању Христа са Непобедивим сунцем. Својим едиктом из 321. године он је одредио да недеља, дан посвећен Солу,⁷ постане јавни празник, што ће се у измењеној форми одржати до данас. Прожимање паганске и хришћанске идеологије и њихово обједињавање кроз различита тумачења истих појава најбоље се види на представама на новцу са по-

⁴ Eus., *Vita Const.*, 28-32.

⁵ Eus., *Vita Const.*, 40.

⁶ Henig 2006 a, 85, fig. 34.

⁷ Cod. Theodosianus, 2.8.1.

Сл. 2 - Константин и Сол као његов заштитник, солид, Ticinum, 315. година

Fig. 2 – Constantine and Sol as his protector, solidus, Ticinum, 315.

четка Константинове владавине. То су документи званичне државне политике одређеног времена који, хронолошки представљени, могу да укажу на правац у којем треба размишљати када је реч о Константиновој верској политици. Наравно, и царске статуе представљају део званичне пропаганде, али оне нам, пре свега, пружају увид о еволуцији уметничког представљања личности, почев од тврдог тетрархијског стила, па до апстрактног портета касне антике,⁸ указујући, уједно, на монументалност као средство у служби представљања новог концепта власти.⁹ Оне, ипак, не дају податке о религијској оријентацији приказаног цара. Основна промена у портрету за време Константина, дијадема на царској глави, десила се прво на новцу, па је, затим, пренесена и на пуну пластику, као што је његова глава нађена у Нишу.¹⁰ Стога ћемо промене у иконографији на новцу посматрати као примарне и пртаћемо их од 313, пресудне године за дефинисање нове улоге хришћенства у религијском животу становника Царства. До тада су Константинове представе на новцу биле уобичајене, са главом овенчаном лоровим венцем, иако је, свакако, између 305. и 313. године дошло до иконографских промена, пре свега везаних за напуштање тврдог тетрархијског портетног стила.¹¹ Међутим, већ од 313. године Константинов новац постаје својеврсно сведочанство о амбивалентности његових верских убеђења, те ћемо, ради праћења еволуције тог процеса, карактеристичне примерке представити хронолошким следом.

Убрзо после Константинове победе над Максенцијем код Милвијског моста у јесен 312. године и издавања Миланског едикта фебруара 313. године, већ током 313. године, у ковници Ticinum (Павија) искована је златна мултипла (сл. 1) која, судећи по реверсној представи, алудира на

⁸ Presice 2005, 139-153.

⁹ Presice 2005, 144-153.

¹⁰ Поповић 2005, 103-117.

¹¹ RIC VI, VII.

Сл. 3 - Константинова глава у нимбу, солид, Ticinum, 316. година

Fig. 3 - Constantine's head in nimbus, solidus, Ticinum, 316.

сусрет Константина и Лицинија у Милану у фебруару те године, током кога је донесен поменути едикт о верској толеранцији. Аверсна легенда INVICTVS CONSTANTINVS MAX. AVG и представа две паралелне бисте, Константинове и, иза ње, Солове, као и приказ Сола, Земље, Океана, звезде и полумесеца на Константиновом штиту, указују да се цар изједначава са Солом, односно да је, попут свог заштитника бога Сунца, владар на небу, земљи и мору. Он је, дакле, друг и пратилац божанства Sol invictus, што је идеја која је без већих проблема постепено могла еволуирати, тако да се у Солу препозна Христ-Хелије.¹² Аверсна представа ове мултипле биће инспирација за веома сличну сцену на аверсима солида, кованих у истој ковници поводом четвртог Константиновог конзулата на почетку 315. године, прославе његових деценија 25. јула исте године (сл. 2) и током следеће, 316. године. У тој сцени Константин, имитирајући Солов гест, уздигнутом руком поздравља, а аверсна легенда ових ковања, COMIS CONSTANTINI AVG, наговештава да је Сол његов заштитник. Идеја о Константину као Солу јасно се уочава и на солидима кованим 316 и 317. године, у ковницама Ticinum (сл. 3) и Siscia (Сисак), на којима је царева глава приказана *en face*, окружена нимбом. Иако на први поглед ова представа потсећа хришћанску иконографију при представљању Христа и светаца, то је, ипак, само још један вид приказивања Сола, коме је круна сачињена од сунчевих зрака замењена светлосним ореолом. Наиме, симболика обе инсигније је иста: зраци који избијају из главе, исто као и светлосни нимб који из ње исијава, јасно показују божанску моћ. Пагански богови су представљани са нимбом већ од II века,¹³ а како сазнајемо из Максимијановог панегирика, нимб око главе имали су владари који су поседовали божанску природу.¹⁴ Прва представа цара око чије главе је нимб

¹² Henig 2006 b, 69.

¹³ Henig 2006 b, 65.

¹⁴ Pan. Lat. X (2).3.2,

Сл. 4 - Христограм као апликација на Константиновом шлему, AR мултипла, Ticinum, 315. година

Fig. 4 – Christogram as an application on Constantine’s helmet, AR multipla, Ticinum, 315.

потиче са реверса мултипле Константиног оца, Констанција Хлора, коване 305. године,¹⁵ а на фрескама из ране Константиновске епохе са свода палате у Тријеру нимб је осликаван око глава жена из његове породице или, по неким мишљењима, персонификација.¹⁶ Дакле, Константинови портрети са нимбом око главе на новцу из 315. и 316. године не представљају изузетну појаву у идеологији и уметности те епохе, а имали су за циљ да пренесу поруку о божанској природи цара чија је моћ равна Соловој.

Међутим, у исто време када су из ковнице Ticinum проистекле емисије новца на којем је Константин упоређиван са Солом, у истој ковници су 315. године исковане сребрне мултипле којима се слави победа код Милвијског моста (сл. 4). На њима је цар представљен у полупрофилу, у војној опреми, држећи коња у једној, а штит и мач у другој руци. Балчак мача је јабучаст са попречном гредом на доњем делу, што асоцира на представу крста са глобом. У старијој литератури постојало је тумачење да је реч о скиптру у облику крста са глобом, што је данас одбачено, с обзиром на аналогне представе балчака мачева на ноцу и другим уметничким представама.¹⁷ Међутим, за нашу тему је најинтересантнија представа калотастог шлема, који цар носи на глави. Испод врха његове кресте, дакле на централном месту шлема, приказана је кружна апликација са урезаним христограмом. То је први познати приказ христограма, знака који је Константин видео на небу уочи битке са Максенцијем и који је, како сазнајемо од Еусебија,¹⁸ сматрајући га спасоносним и од Бога датим, ставио на војну заставу, *labarum*, и касније имао обичај да носи на шлему. Приказ Константина са шлемом на којем је христограм, после представа на сребрним мултиплама

¹⁵ RIC VII, 43, note 2.

¹⁶ Henig 2006 b, 65.

¹⁷ Alföldi 1963, 146; RIC VII, 63 (са цитираном литературом о овом проблему).

¹⁸ Eus., *Vita Const.*, 31.

Сл. 5 - Христограм као апликација на Константиновом шлему, фолис, Siscia, 319. година

Fig. 5 - Christogram as an application on Constantine's helmet, folis, Siscia, 319.

из 315. године, сретћемо тек на понеким фолисима кованим у ковници Siscia 319. године, и то на бочној апликацији шлема (сл. 5). Независно од Константинових личних верских убеђења, христограм је прво био прихваћен као победоносни симбол цара, да би тек кроз дуги процес развоја задобио стриктно хришћанско значење. Тај процес је подразумевао трансформацију идеје о верској толеранцији, гарантованој Миланским едиктом, у идеју о победи хришћанства, повезаној са Константином и његовом победом код Милвијског моста. На мултиплама из 315. године христограм на врху Константиновог шлема представља знак моћи, инкорпориран у царски портрет.¹⁹ Официјелност у карактеру христограма, чита на представама на сребрним мултиплама, мање је изражена на Константиновим портретима на фолисима из ковнице Siscia, будући да је знак представљен на бочној страни шлема, и то само на неколико примерака на три од пет серија кованих те године. На осталим примерцима на том месту је орнамент који се не може повезати са овим знаком.²⁰ Још више је подложен сумњи званични карактер христограма уз ознаке емисија или ранга ковнице, на фолисима кованим 319/20. године у ковници Ticinum, а затим истовремено, 320. године, у ковницама Aquileia (Аквилеја), Siscia и Thessalonica (Солун). Много касније, 336. и 337. године, сличне ознаке ће се појавити и на бронзаном новцу ковнице Arelatae (Арл). Међутим, на свим овим примерцима христограм је представљен у подређеном положају, уз ознаку ковнице. Ове ознаке су прихватили чиновници нижег ранга, у звању *procurator monetae* или *rationalis summarum*. Одлука о ознакама ковница на новцу доносила се ван званичне канцеларије на чијем је челу био *comes sacrarum largitionum*, а свакако далеко од двора и цара, те је улога ковничких ознака уз које је христограм као званичних хришћанских

¹⁹ RIC VII 61.

²⁰ Alföldi 1963, 141.

Сл. 6 - Константин као Александар Велики или као *orans*, AV мултипла, Siscia, 326/27. година

Fig. 6 – Constantine as Alexander the Great or as *orans*, AV multipla, Siscia 326/27.

симбола веома дискутабилна.²¹ Сасвим је друго значење христограма на врху војничке заставе, на реверсној представи на фолису кованом 327. године у ковници Constantinopolis (Константинопољ) (сл. 6). То је први приказ на новцу Константинове заставе са христограмом на врху (*labarum*), коју је он, после визије уочи боја, носио у бици код Милвијског моста. Застава пробада змију, симболични приказ Константиновог непријатеља, а аверсна легенда CONSTANTINVS MAX AVG слави царску победу. За ову тему је мање важно да ли три диска на застави представљају Константина и његове синове, Константина II и Констанција, како то бележи Еусебије, или је реч о драгуљима које исти писац помиње, описујући заставу.²² Битно је да је *labarum* приказан на једном званичном документу, мада је отворено питање да ли има значење хришћанског симбола или заставе под којом је извојевана победа. Еусебијево тумачење да је *labarum* начињен да би се Константин могао молити током одлучне битке са Лицинијем 324. године и тако, попут Мојсија, разговарати са богом,²³ у контексту тумачења победоносног значења заставе са христограмом важно је због чињенице да се она на новцу појављује тек после те битке, на емисијама из 327. године, мада је њен прототип, као што ћемо касније видети, формиран још 326/27. године. С друге стране, Еусебијева интерпретација је у складу са тенденцијама, којима је прожето цело његово дело, да се Константинови поступци објасне његовом прохришћанском политиком.²⁴

Приказ војничке заставе са христограмом на врху догодио се у време када је већ била оформљена нова иконографија Константинове аверсне представе, која је подразумевала дијадему на глави. Наиме, већ од 324. године на новцу кованом пред његове *vicennalia* у ковницима

²¹ RIC VII 61-62.

²² Eus., *Vita Const.*, 31.

²³ Eus., *Vita Const.*, II, 4.2-3, 6.

²⁴ Cameron 2006, 96.

Сл. 7 - Христограм на врху заставе-*labarum*, фолис, Constantinopolis, 327. година

Fig. 7 – Christogram on the top of the flag – *labarum*, folis, Constantinopolis, 327.

Thessalonica и Nicomedia (Никомедија),²⁵ као и на оном емитованом у ковници Nicomedia 324/25, 325. и 325/26. године,²⁶ цар се приказује са неукрашеном вршцом око главе. Иста представа је и на солунском ковању за Нову 326. годину.²⁷ Дијадема подељена на ромбоидна поља појављује се на мултипли кованој у ковници Thessalonica 326. године,²⁸ а на емисијама из 326/27. године, кованим за прославу његових *vicennalia* у ковницама Siscia, Sirmium, Nicomedia,²⁹ она је украшена фасунзима за драгуље. Од 327. године, дијадема је постала сложенија, састављена од наизменично постављених розета или квадратних плочица и вертикално нанизаних перли, са већим централним медаљоном, што ће, уз мање варијације, остати доминантан облик царске инсигније коју је носио Константин, али и његови наследници.³⁰ На новцу кованом између 324/25. и 325/27. године Константин је приказан са главом забаченом уназад, погледа упртог у висину, по узору на представе Александра Великог, дакле на начин којим показује своју владарску и божанску моћ. Тих година Константин је прославио 20 година своје власти, коначну победу над Лицинијем која му је омогућила власт у источним провинцијама и успех у пласирању својих идеја на црквеном сабору у Никеји, што, свакако, представља елементе под којим је формирао идеју о својој сувернеј земаљској и божанској власти.³¹ Међутим, вид Константинове иконографије који подразумева поглед уперен у висине тумачен је понекад као царево обраћање Богу, односно чин молитве који обавља хришћански *orans*. Ово становиште је инспирисано

²⁵ RIC VII No. 151 (Thessalonica); Vasić/Popović, 1975, nr. 24 (Nicomedia).

²⁶ RIC VII No. 70, 103, 108.

²⁷ Bruun 1961, Pl. VI, 36.

²⁸ RIC VII, No. 145.

²⁹ RIC VII, No. 206, 207 (Siscia); Bruun 1961, Pl. VII, 96 (Sirmium), 97 (Nicomedia).

³⁰ За еволуцију облика Константинове дијадеме, в: Поповић 2005, 103-117.

³¹ Поповић 2005, 104.

Сл. 8 - *Divus Constantinus* - ка Константину на квадриги спушта се божија рука, солид, Constantinopolis, 337/40. година

Fig. 8 – *Divus Constantinus*; God's hand is stretching down towards Constantine on quadriga, solidus, Constantinopolis, 337/40.

Еусебијевим речима да је Константин био загледиан у висине инспирисан Богом,³² мада га, с друге стране, исти писац, описујући његову смрт, пореди са Александром Великим.³³ У сваком случају, дијадема, положај главе и поглед упрт у висине, јасно упућују на иконографију Александра Великог, који је у свести Римљана заузимао митско, полубожанско место и чију је мисију Константин желео да настави. Један од најкарактеристичнијих Константинових портрета из ове фазе је онај са златне мултипле, коване 326/27. године у ковници Siscia (сл. 7). На реверсу тог новца цар је приказан у војничкој одећи, држећи у руци војну заставу, на којој је представљен венац, а не христовграм, како се то понекад тумачи.³⁴ Па ипак, овај *vexillum*, се може посматрати као прототип хришћанске заставе, имајући у виду да је, као што смо претходно констатовали, сличан *labarum*, али са христовграмом на врху, приказан само неколико месеци касније, на новцу емитованом 327. године у ковници Constantinopolis.

Сложена иконографија, које даје могућност различитог тумачења, појављује се и на Константиновом консекративном новцу, кованом у ковници Constantinopolis између 337. и 340. године (сл. 8). На аверсу овог новца цар је приказан традиционално, с велом на глави, попут претходних покојних римских царева. Легенда *DIVVS CONSTANTINVS AVG PATER AVGG(VSTORVM)* сведочи о његовој дивинизацији у паганском смислу. Да ли се, иако Еусебије говори о његовом примању хришћанства на са-мртној постељи,³⁵ од цара очекивало да, попут својих претходника, буде сахрањен у Риму на традиционалан начин? Додељен му је епитет *divus*,

³² Eus., *Vita Const.*, IV, 15.

³³ Eus., *Vita Const.*, IV, 61.2; 64.

³⁴ RIC VII, 56, note 6.

³⁵ Eus., *Vita Const.*, IV, 60.

што упућује не чин паганске консекације. На реверсу овог новца Константин, такође покривен велом, стоји у Соловој кочији, четворопрегу, чији коњи галопирају у висину. Ка царској ипруженој руци спушта се из висина божанска рука (*manus dei*). Јупитера или хришћанског Бога ? Рука Викторије, која се спушта из облака и овенчава Константина, представљена је на медаљону кованом у његово име, а за његовог сина Констанција 330. године³⁶ Дакле, мотив, употребљен у традиционалној иконографији, није био непознат на ранијим Константиновим емисијама, а реверсна сцена и аверсна легенда на његовом постхумном новцу не дају много основа за тумачења о хришћанском садржају приказаних мотива.

Хронолошки приказ представа на Константиновом новцу, кованом после 313. године, указује на неке елементе цареве верске оријентације. Одмах после издавања едикта о верској толеранцији, Константин је на новцу приказан у пратњи бога Сунца, као његов друг и пратлилац. Тај мотив биће поновљен и на новцу из 315, и 316. године, а идеја о Константину као Солу развијена је и на ковањима из 316. и 317. године. Међутим, у исто ово време, 315. године, искована је и сребрна мултипла, на којој Константин носи шлем на коме је ознака христогограма. Сличан шлем цар носи и на једном фолису из 319. године., а прва представа заставе са овим симболом, *labarum*-а, појављује се тек 327. године. Али, да ли је христогограм имао улогу победоносног знака или је то симбол који показује Константиново хришћанско опредељење ? Хронологија појаве представа на новцу најпре шлема са христогограмом, на емисији из 315. године, дакле после битке са Максенцијем код Милвијског моста, а затим заставе са христогограмом на врху (*labarum*) на новцу из 327. године, после победе над Лицинијем код Хризопоља, иде у прилог првој претпоставци. Током времена христогограм је од победоносног постао стриктно хришћански симбол, али чини се да његове представе на новцу, кованом после одлучујућих битака, показују његов првобитни карактер победоносног знака. Слична еволуција може се пратити и у значењу представе Константина као пратиоца Сола на почетку његове владавине. Последњи новац на којем је цар овенчан зракастом круном искован је 324/26. године у ковницама Antiochia (Антиохија) и Nicomedia,³⁷ да би се у наредним годинама постепено формирала идеја о изједначавању Сунца-Хелија са Христом. Наиме, на новцу из 313, 315. и 316. године бисте Константина и Сола упућују на паралелизам и савршену усклађеност власти Бога Сунца и цара, што је идеја која ће на византијском новцу бити формулисана кроз бисте цара на аверсу и Христа на реверсу. С друге стране, на новцу кованом после Константинове смрти цар је означен паганским епитетом *divus*, приказан на традиционалан начин, уздижући се у висине на Соловој кочији и пружајући прст на уздигнутој руци ка прсту неодређеног бога. Па ипак, иако Константинов новац не доноси ни једну експлицитну информацију о његовој верској оријентацији, већ само о идејама које ће довести до кристалисања религијског концепта, овај материјал је од изузетног значаја не само као документ путем кога се

³⁶ RIC VII 576, No. 42.

³⁷ RIC VII, 42.

може пратити формирање будуће верске идеологије, него и иконографских канона. Наиме, представа цара са дијадемом постала је после Константина уобичајена, а из ње ће се, уз мање трансформације, додавањем привезака-*pendilia* и других елемента, развити средњовековни приказ цара са круном на глави. С друге стране, Константинова *en face* слика са нимбом око главе прототип је будућих представа Христа и светаца, док се у његовом гесту поздрављања попут бога Сола може препознати иконографска схема Христовог чина благосиљања. А наговештени додир Константиновог и божанског прста на његовом консекративном новцу представља мотив који је свој највеличанственији израз доживео на чувеној Микеланђеловој фресци са свода Сикстинске капеле у Риму.

Константинов новац са мотивима који се могу довести у везу са његовом верском оријентацијом

313. година (Константин и Сол као његов заштитник) (сл. 1)
Ticinum, AV мултипла (RIC VI, 296, No. 111)

AV: INVICTVS CONSTANTINVS MAX AVG. Две мушке бисте окренуте на лево: испред је Константин у војној опреми, са лаворовим венцем на глави; иза њега је Сол са зракастом круном на глави. Константин у десној руци држи копље, а у левој штит, на коме су представљени Сол на квадриги спреда, Земља и Океан, изнад њега и звезда и полумесец који га фланкирају.

RV: FELIX- ADVENTVS AVGG- NN. Цар у војној опреми јаше коња на лево. Десну руку је подигао, у левој држи хасту (*hasta pura*). Испред је Викторија, а иза је представљен војник.

315. година (Константин и Сол као његов заштитник) (сл. 2)
Ticinum, солид (RIC VII, 363, No. 32)

AV: COMIS CONSTANTINI AVG. Бисте Константина са лаворовим венцем на глави и Сола са зракастом круном на глави. Константин је у оклопу, десну руку је подигао у ставу поздрава или благосиљања, а у левој држи глоб.

RV: RESTITVTORI LIBERTATIS. Цар у војној одећи, са кратким скиптром у руци, стоји налево и прима глоб од Роме која седи на престолу окренута на десно и држи скиптар.

315. година (христограм као апликација на Константиновом шлему) (сл. 4)

Ticinum, AR мултипла (RIC VII, 364, Nr. 36)

AV: IMP CONSTANTINI-NVS P F AVG: Биста Константина у полупрофилу налево. На глави је шлем са крестим, преко кога је дијадема. Испод кресте је стлизована розета са урезом у виду христограма. У десној руци цар држи коња за узде, а у левој мач или обрнуто копље и штит, на коме је приказана вучица са близанцима.

RV: SA-LVS REI-RVBLIC-AE. Цар у војној одећи стоји на подијуму и гледа налево. На левом рамену носи трофеј. У пољу десно је Викторија, која га крунише. Околу су војници од којих неки воде коње, неки носе штитове, а двојица, стојећи на странама подијума, бојне знаке.

316. година (Константин и Сол као његов заштитник)

Ticinum, солид (RIC VII, 368, No. 53)

AV: COMIS CONST-ANTINI AVG. Бисте Константина са лоровим венцем на глави и Сола са зракастом круном на глави окренуте налево. Константин је у оклопу, десну руку је подигао у ставу поздрава или благо-сиљања, а у левој држи глоб.

RV: LIBERALITAS XI IMP III COS P P P. Либералитас стоји спреда, главе окренуте налево. Десном руком држи абак, левом рог избобља.

316. година (Константинова глава у нимбу) (сл. 3)

Ticinum, солид (RIC VII, 366, No. 41)

AV: CONSTAN-TINVS P F AVG: Биста Константина *en face*, у оклопу, огрнута палудаментом и са нимбом око главе.

RV: FELICIA TEMPORA. Четири годишња доба представљена као мали дечасти.

317. година (Константинова глава у нимбу)

Siscia, AV мултипла (RIC VII, 427, No. 25)

AV: CONSTANTI-NVS P F AVG: Биста Константина *en face*, у оклопу, огрнута палудаментом и са нимбом око главе. Цар је десну руку подигао, у левој држи глоб.

319. година (христогорам као апликација на Константиновом шлему) (сл. 5)

Siscia, фолис (RIC VII, 433, No. 61)

AV: IMP CONSTA-NTINVS AVG. Цар у војној одећи у профилу налево. На десном рамену је копље, у левој руци штит. На глави носи калогастни шлем, на чијој је бочној оплати кружна апликација са урезаним христогорамом.

RV: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP. Две Викторије држе на олтару штит са натписом VOT/PR.

319/20 и 320. година (христогорам уз ознаку ковнице, у пољу лево)

319/20. година Ticinum, фолис (RIC VII, 377-378, Nos. 118-121, 125-126, 129)

320. година Aquileia, фолис (RIC VII, 401, Nos. 58-62)

320. година Siscia, фолис (RIC VII, 441, Nos. 138-139)

320. година Thessalonica, фолис (RIC VII, 508, Nos. 82-83).

Иако се христогорам истовремено јавља на ознакама више ковница, постоји мишљење да су то хибридне или нерегуларне варијанте (RIC VII, 418).

326/27. година (Константин као Александар Велики или као *orans*)
(сл. 6)

Siscia, AV мултипла (RIC VII, 451, No. 207)

AV: CONSTANTIVS-AVG. Глава Константина овенчана тракастом дијадемом са драгуљима, забачена уназад; поглед уперен на горе.

RV: GLORIA-SECVLI. Цар у војничкој одећи стоји налево, држећи у левој руци копље, а у десној *vexillum*.

327. година (христогорам на врху заставе-*labarum*) (сл. 7)

Constantinopolis, фолис (RIC VII, 572, No. 19)

AV: CONSTANTINVS MAX AVG. Константинова глава овенчана лоровим венцем.

RV: SPES-PVBLIC. Застава на чијем је врху христогорам (*labarum*) пробија змију. На застави су представљена три диска.

334. година (христогорам у пољу изнад ознаке ковнице)

Arelate, фолиси (RIC VII, 275, Nos. 381-386)

Христогорам пољу изнад ознаке ковнице.

336. година (христогорам у пољу изнад ознаке ковнице)

Arelatae, фолиси (Ric VII, 276-277, Nos. 394-401)

Христогорам у пољу изнад ознаке ковнице.

337/40. година (*Divus Constantinus*; ка Константину на квадриги спушта се божија рука) (сл. 8)

Constantinopolis, солид (RIC VIII, 446-47, No. 1)

AV: DIVVS CONSTANTINVS AVG PATER AVGG(VSTORVM). Царева глава покривена велом.

RV: Без натписа. Цар, покривен велом, стоји на десно у квадриги чији коњи галопирају у вис. Божија рука се спушта ка царевој подигнутој десној руци.

Библиографија / Bibliography

Alföldi 1948	A. Alföldi, <i>The Conversion of Constantine and Pagan Rome</i> , Oxford 1948.
Alföldi 1963	M.-R. Alföldi, <i>Die constantinische Goldprägung: Untersuchungen zu ihrer Bedeutung für Kaiserpolitik und Hofkunst</i> , Mainz 1963.
Bruun 1961	P. Bruun, <i>Studies in Constantinian Chronology, Numismatic Notes and Monographs No. 146</i> , New York 1961.

- Cameron 2006 A. Cameron, Constantine and Christianity, in: *Constantine the Great. York's Roman Emperor* (Ed. E. Hartley/J. Hawkes/M. Hening/F. Mee), York 2006, 96-103.
- Cammeron / Hall 1999 A. Cammeron / S.G. Hall, *Eusebius, Life of Constantine. Translation, Introduction and Commentary*, Oxford 1999.
- Henig 2006 a M. Henig, Religious Diversity in Constantine's Empire, in: *Constantine the Great. York's Roman Emperor* (Ed. E. Hartley/J. Hawkes/M. Hening/F. Mee), York 2006, 85-95.
- Henig 2006 b M. Henig, Art in the Age of Constantine, in: *Constantine the Great. York's Roman Emperor* (Ed. E. Hartley/J. Hawkes/M. Hening/F. Mee), York 2006, 65-76.
- Pignanol 1932 A. Pignanol, *L'empereur Constantin*, Paris 1932.
- Поповић 2005 И. Поповић, Дијадема на Константиновом портрету из Ниша: настанак и развој нове царске инсигније (Summary: Diadem on Constantine's Portrait from Naissus: Origin and Evolution of New Imperial Insignia), *Ниш и Византија. Зборник радова III* (уредник М. Ракоција) / *Niš and Byzantium. The Collection of Scientific Works III* (ed. M. Rakocija), Ниш, 2005, 103-117.
- Presice 2005 P. Presice, L'abandono della moderazione. I ritratti di Costantino e della sua progenie, in: *Constantino il Grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente*, Milano 2005, 139-155.
- RIC VI C.H.V. Sutherland, From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313), *The Roman Imperial Coinage VI* (Ed. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson), London 1967.
- RIC VII P. Bruun, Constantine and Licinius. A. D. 313-337, *The Roman Imperial Coinage VII* (Ed. C.H.V. Sutherland, D. Litt, R.A.G. Carson), London 1966.
- RIC VIII J.P.C. Kent, The Family of Constantine I. A.D. 337-364, *The Roman Imperial Coinage VIII* (Ed. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson), London 1981.
- Vasić / Popović 1975 M. Vasić / V. Popović, Un trésor de monnaies d'or de Sirmium, *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité* 87/1, 1975, 445-504.

Ivana Popović
RELIGIOUS POLICY OF CONSTANTINE THE GREAT AND HIS OFFICIAL
PORTRAITS ON COINS

Although in the last two centuries on Constantine's religious policy have been written hundreds of works, today still exists the ambiguity if this emperor, who in 313 enabled Christians to confess their religion freely, personally was also devoted to Christianity, or he published this act for pragmatic reasons. We will try, on basis of the representations on the coins of this emperor, that means the documents of official politics, to observe the features of Constantine's religious beliefs and their evolution during his reign. The work on this subject is based on two premisses:

A. The changes in the religious policy of the Roman Empire after the Edict of Milan from February 313 would not be possible if already since the end of the 3rd century, especially after the reign of the emperor Aurelianus, did not exist certain ideological harmony between pagans and Christians, manifested in the solar monotheism.

B. On the religious orientation of Constantine the Great, contrary to his pragmatic approach to the politics, the great influence had his two mystical experiences, i.e. two visions which he had in the beginning of his rule. The first experience happened around 310, when in the place Grand in Gaul he visited the temple of Apollo, where he had a vision of Apollo Grannus, who promised him his support and help. This deity, venerated in many parts of the Empire, can be identified with Mithras and also with Sol. Another event which will mark Constantine's religious policy happened on the eve of the battle between his army and the army of Maxentius at the Milvian Bridge on the river Tiber in Rome, on October 28th 312, when the light-sign of the cross appeared to him, with the words „In hoc signo vinces“. He gave an order to his soldiers immediately to embroider with gold and jewels on the military flag the sign which he saw, the monogram of Christ or Christogram, composed of the cross and the initial letters *ch̄i* – *rh̄o* of the name of Christ. Such *labarum* became the emblem of his army. Constantine himself later carried the same sign engraved on his helmet. The victory over the opponent confirmed his belief that with the sign that saved him he received the help from God.

Basing Constantine's future religious orientation on these, at the first sight opposed mystical experiences, can seem illogical. But, in the collective consciousness of the population of the Roman Empire already since the second half of the 3rd century was widely accepted the idea that the sublime beings as gods radiate the sun-light. The supreme deity in the form of Invincible Sun, Sol Invictus, was conceived and represented with the crown in the form of the sun-rays on his head. The interpretation of the pagan and Christian ideology and their bringing together through the different interpretations of the same occurrences can be most easily noticed on the coins from the beginning of the Constantine's reign. They are the documents of the official state policy of certain period, which, chronologically represented, can point to the direction in which we should think when Constantine's religious policy is in question.

The chronological survey of the representations on Constantine's coins, minted after 313, points to some elements of the emperor's religious orientation. Just after publishing the edict on religious tolerance, Constantine was represented on the coins escorted by Sun-god, as his fellow and companion (Fig. 1). That motif will be repeated on the coins from 315 (Fig. 2) and 316, and the idea of Constantine as Sol was developed also on the mintings from 316 (Fig. 3) and 317, on which Constantine's head is represented in a nimbus. But, at the same time, in 315, was minted a silver multipla, on which Constantine wears a helmet with the sign of Christogram (Fig. 4). A similar helmet the emperor wears also on a folis from 319 (Fig. 5), and the first representation of a flag with this symbol, *labarum*, appears for the first time in 327 (Fig. 7). But, did the Christogram have a role of a victorious sign, or it is a symbol which shows Constantine's Christian commitment? The chronology of the appearance of the representations on the coins, at first of the helmet with the Christogram on the emission from

315, i.e. after the battle with Maxentius at the Milvian bridge, and then of the flag with the Christogram on the top (*labarum*) on the coins from 327, after the victory over Licinius at Chrysopolis, speaks in favor of the first supposition. As time went on, christogram became from a victorious symbol strictly a Christian one, but it seems that its representations on the coins minted after the decisive battles show its primary character of a victorious sign. The similar evolution can be traced also in the meaning of the representation of Constantine as the companion of Sol, or as Sun-god himself, at the beginning of his rule. During the following years gradually was formed the idea of identification of Sun-Helios with Christ. On the coins minted after Constantine's death the emperor is designated with the pagan epithet *divus*, represented in the traditional way, raising into heaven in the Sol's coach and stretching his finger of the raised hand towards the finger of the undefined god (Fig. 8). But, although Constantine's coins do not give any explicit information about his religious orientation, but only about the ideas that will lead to the crystallization of the religious concept, this material is of extreme importance as a document through which can be traced not only the formation of the future religious ideology, but also of the iconographic canons. Namely, the representation of the emperor with the diadem (Fig. 6) became common after Constantine, and from it, with the small transformations by adding the pendants – *pendilia* and other elements, will develop the medieval representation of the emperor with the crown on his head. On the other hand, the picture of Constantine *en face* with the nimbus around his head is the prototype of the future representations of Christ and the saints, while in his gesture of greeting like god Sol can be recognized the iconographic scheme of Christ's gesture of benediction. The hinted touch of Constantine's and divine finger on his consecrative coins represents the motif which experienced its most magnificent expression in the famous Michelangelo's fresco from the ceiling of the Sistine Chapel in Rome.